

Sorsok – látványok – megoldások

Bevezető helyett

Mondandóm lényegét egy formális első mondatba sűrítve arról kívánok merengeni, hogy bár ez nem tűnik valami „őseredeti” felfedezésnek, a kisebbségi önreprezentációk horizontján minden kulturális tartalmú mutatkozás önmagában olvasva kétséges és fenntartásokkal illethető, de csupán akkor, ha ezt saját érdekünk, érvelési célunk, interpretációnk kívánja meg. Ellenkező esetben viszont

sandó”. Ha a kultúrát egy szövegnek fogom fel, az Iliász vagy a nemzeti himnuszok közlését, a regényirodalom vagy a kolostori művészet attrakcióit, Gogol vagy Heidegger oeuvrejét idézve például, vagy a marokkói kelmefestés, a dogon csillagászat, a londoni alvilági játékok vagy moszkvai fattyúnyelv valamely kivonatolt megjelenítését teszem tárgyammá, akkor ezt sosem érthetem meg önmagában véve. *Minden textus csak kontextusában* képes érvényesülni,

A. Gergely András

A kisebbségiség mint (többségi fogyasztásra ajánlott) elbeszélés*

5
K É K

megfontolhatjuk, hogy bármely kultúra, légyen az makro- vagy mikro-kultúra, nemzeti vagy szubkultúra, történetileg fundált vagy időlegesen létező kósza közösségi impresszió, sosem létezhet önmagában, csakis mások tükrében, másokhoz való viszonyában, másokkal (a többiekével) kialakult minőségében képes önmagát megjeleníteni. A kisebbségi létállapotok megjelenítése (mutatkozás, megjelenítés, prezentáció) a domináns kultúrával szemben és más kultúrák között mindig csupán a kortárs összefüggésrendszeren belül értelmezhető, a többségi fogyasztásra ajánlott kommunikatív szféra egészében esedékes megjelenítődésként „olva-

minden jelentés csak saját jelentésterében lehet értelmes, vagyis az érvényességi határok megnevezése mindig kötelező feladat, akármit is állítunk...

Én itt most nem többet állítok: olyan életszerű jelenség, hogy „többségi kultúra”, „többségi identitás”, többségre jellemző attitűdök, többség által vallott világkép vagy kisebbségek nélküli és belső meghasonlások nélküli identitásállapot – *nincs* is. A többség mindig csak számszerű látszateréjével van jelen győztesként, s csak abban a győzelmi logikában, melyben a több óhatatlanul értékeesebb, mint a kevés, a sok fölöttébb komolyabb érvénnyel bír az alighoz képest, a nagy egység továbbá minden-

---

* Írásom előadásformában elhangzott a Magyar Művelődési Intézet szervezte X. Köz-művelődési Nyári Egyetem programja keretében rendezett szakmai konferencián Szegeden, az MTA székházában, 2008 júliusában. Ez a változat némiképpen módosított szöveg, apróbb változtatásokkal, de egyező tartalommal. Talán ez a legjobb alkalom arra, hogy a szélesebb publikumnak is ajánljam az éppen most megjelenő kiadványt!

Sorsok – hátrányok – oldódások

képpen izmosabb, mint kis, önálló részei, szeletei, szegmensei.

Ennek azonban az ellenkezőjét állítom – s erre példákat is keresek majd. Ám úgy vélem, a nagyság és tömbyszerű erősség képzete számos esetre, feszülő eszmére, konfliktusba kerülő helyzetre igaz lehet akár, de *nem általánosítható, ha emberről van szó*, vagy ha ideák, értékek, képzelmenyek körét akarjuk vele méricskélteni. Lehet-e egyetlen vagy néhány hangnak önállóságot, egységnyi tartalmat tulajdonítani egy nagy kompozíción belül? Bizonyosan lehet (például Beethoven 5. szimfóniájában a „Sors kopogásának”),

6 K É K

de van-e értelme, s érdemes-e kiszakítanunk a maga folyamatából, térbeli és időbeli összefüggésrendjéből, lokálisan definiálható szerepköréből, stabil vagy labilis funkciójából, saját értelmezési hálójából és funkcionális ranghelyzetéből? Lehet-e egyetlen tunéziai vagy marokkói cserépedény festett motívumát érdemben „kiragadni”, lemásolni, többletjelentéssel látni el...? Biztosan lehet (szándékosan mondom a kivételeket is e példákban), ha másként nem, hát idegenforgalmi, artisztikus, szimbolikus, értelmezési céllal vagy üzenetjelleggel...! Lehet-e magyarnak mondani mindenkinek, aki topológiai, földrajzi értelemben országhatáraink között él? Bizonyosan lehet, ha feledjük, hogy élnek itt franciák és romák, ghánaiak és vietnamiak, japánok és hollandok is, vagy lehet, ha az országhatárainkat kiterjesztjük a Sidney-ben, Caracasban és Chicagóban élőkre is, s ha szándékosan

eltekintünk attól, hogy a legerőszakosabb fizikai antropológiai kutatási korszakban is nyolc-tíz alapvető rasszjegyet tártak fel a korabeli Magyarország területén megnevezett „legtípikusabb” magyarok felmérésekor, akik közt mongolid, turanid, kárpáti, kun és palóc, besenyő és sváb, szerb és bolgár, idézőjeles „cigány” és zsidó egyaránt volt a korábbi évszázadok kellemes keveredési folyamatának eredményeként.

Mindenki kisebbségi. És minden többség csakis akkor egzisztál, ha komolyan veszi kisebbségeit. Minden egyed csak annyiban egyéni, amennyiben másokhoz hasonlítva azoktól eltérő sajátosságai is vannak, s minden „más” csak onnan írható le igazán, mi az, amiben a nem mástól, az egyformától, a hasonlótól, a többségtől eltér. Én meg határozás és másság meghatározás nem ellenségek, hanem kölcsönös feltételek...! A *társadalmi többség* épp ennek alapján nem más, (azon túl, hogy a sajátlagosságokat elkeneni látszó középszintű univerzum akar lenni), mint kisebbségek sokszínű, sokágú, sok ponton egymáshoz kapcsolódó egyvelege, kreálmány, amelynek valóságalapja nem az egyforma, hanem inkább a hasonló, s még inkább a különböző.

Vegyünk néhány példát, melyek az itteni előadások hatókörében is jelen vannak, azoknál elvontabbak, de mégis égetően közeli. Nézzük meg mondjuk Európa egységét, az Egyesült Európa sajátlagosságát, melyért 1849 tavaszán még Victor Hugo oly szárnyalóan lelkesedett a Párizsba érkezett amerikai vendégek kedvéért.

Napjaink európai integrációs folyamatainak akár csak felületes szemlélése alapján is a legnyugodtabb tudományos könnyedséggel kijelenthető: nemzetekben, nemzeti kisebbségekben, vagy a lokális identitások nemzeti keretekhez képesti létformáiban

gondolkodni igen kockázatosá vált mostanság. Nem azért, vagy nem csupán azért, mert a kisebbségi létformák, identitások többletkockázattal formálhatók csupán napjaink identitás-policyjai közepette, hanem főként talán azért, mert maga a viszonyítási alap, a többségi „keret” lett az eddig bármikori államformáló erők alkotta szerkezetnél, strukturánál képlekenyebbé. Elmállanak a nemzeti identitások, egyre inkább és egyre erőteljesebben. Előadásomban természetesen nem vehetem sorra ennek minden lényegi okát, ezért csupán rövidke felsorolásra kényszerülök, de azt is csak félve teszem meg, mivel körülöttünk államalkotó politikák, nemzetformáló buzgalmak, identitás-erősítő erők, többségi elven túlsúlyos prioritáselvet gyakorlók nyernek egyre erőteljesebb teret, s közben határozottan úgy tesznek, mintha a mikrohistoriai változások, vagy akár a földrésznyi (így ázsiai, afrikai) átalakulási folyamatok még mindig kizárólag nagytérsegi vagy nemzetállami keretek között szerveződhetnének.

A felsorolást kétségkívül azzal kell kezdenem, ami a nem nemzeti, avagy nemzetellenes, országellenes, nemzeti kormány és politikai irányítás-ellenes környezeti összehatások következménye: a globalizációval. A mintegy könyvtárnyi szakirodalom ideidézése helyett, az előadás időkereteinek figyelemmel tartásával meg kell itt elégednem a pusztá utalásokkal: ha és amikor vitathatatlan és kétségtelen tényné válik (ha tetszik, ha nem, ha akarjuk, ha nem) a hálózati társadalmak kialakulása, akkor képtelenséggé válik még mindig azok közt a hagyományos létformák, államkeretek, politikai integrációk és kisléptékű társas mozgások között fogalmat alkotni a kisebbségi létről, amilyen feltételek között ezek a látszatdefiníciók még érvényesek lehetnek akár csak negyedszázada vagy egy évszázada. Ha nem gondolunk itt másra, mint a világgazdaság folyamataira, az energeti-

Sorsok – hátrányok – oldódások

kai, katonai, szövetségi politikai, nemzetközi érdeklapolitikai és további jó néhány ide sorolható tényezőre, amelyek ma már nem (okvetlenül, vagy nem csupán) nemzeti vagy földrésnyi keretek közötti játszmák és színjátékok részei, akkor tudomásul érdemes vennünk, hogy a gazdaság kétségtelenül átkábelezi, áthálózza a nemzetek gazdaságtanát, átszövi a nemzetgazdaságok hálóját, átfőmálja a nemzetközi és államközi kapcsolatok rendjét, prioritásmutatóit, a szereplők helyét és rangját is – néha nem is évtizedre vagy évekre szólóan, de pusztán hónapokra akár. Ha nem veszszük tudomásul, hogy egy ázsiai márdárbetegség, egy afrikai törzsi konfliktus, egy közel-keleti szélsőséges politikai mozgalmi csoport, vagy akár egyetlen jól megformált („nemzetiség” nélküli) számítógépes vírus képes akár több földrésnyi politikai és gazdasági, biztonsági és kapcsolathálózati rendszert totálisan árajzolni hosszú hónapokra és évekre, akkor megint csak saját házunk táján próbálunk nézelődni, de csupán a padlás szellőzőablakán keresztül. Ha nem látjuk át, mennyi esélye van egy nemzeti politikának függetlennek maradni európai, afrikai, ázsiai vagy dél-amerikai alkalmi konfliktusoktól, akkor folytathatjuk a nemzeti tervezést vak-sin és érvénytelenül, de mindenképpen távol a világ sodró szeleinek romboló hatásaitól. Ha nem vagyunk képesek mérni és mérlegelni nemzetközi migrációs tömegek új exodusát, helyi és nemzeti kultúrákra gyakorolt kihívó, megszorító, válságot jelző, gazdasági stratégiaváltást követelő, munkaerő-politikai engedményeket és kisebbségjogi feltételeket egyaránt kieroszakoló hatását, akkor ismét csak a saját fürdőkádunk horizontját leszünk képesek szemlélni, nem pedig a valódi történéseket...

Kisebbség vagy nemzetpolitikai hátrány?

Rövidre zárom, mindenki képes ezt a belátást kiterjeszteni tudásterülete megannyi tartományára, hatások és kölcsönhatások, kényszerek és dilemmák, kihívások és megoldások eszköztárára. Mindezt csupán azért vettem föl, mert az elmúlt egy-másfél évtizedben mind az EU-eufória, mind annak kényes egyensúlyai és közös kényszerei egymás után lettek lételményei a kétpólusú világrendszerből lassan kimaszírozó nemzetállamoknak. Nemzeti államoknak, hangsúlyozom – tehát nemzeti politikára, nemzeti múltira, nemzeti stratégiára épülő uralmi szerkezeteknek adódik ez a kényszerszülte helyzete. Messze alant vannak akkor még a kisebbségek, mikro-minoritások, eltérő identitások, kollektív reprezentációk kis körrei, amelyek nemegyszer épp a fölébük magasodó állami szintű irányítás, igazgatás, nemzetpolitika vagy többségi uralmi elv *ellenében* nyerték el legitimitásukat és keresték identitásuk legitimálható formáit. Bizonytal észrevették, hogy a globálissal most hirtelen a lokálisat, ellenpólusát, alkotóelemei közül az egyiket helyeztem szembe... Ámde éppen most (belátásom szerint már egy ideje folytatólagosan, de napjainkra egyre erősödő jelleggel), egyre vékonyabbnak lenni látszik ez a lokális identitáségség. Nemcsak azért, mert az „egység”-jellege leginkább *kívülről* volt *meghatározható*, vagy *belülről* volt leginkább *álmodható-remélhető*, hanem mert ez a „társadalom az állam ellen” formájú csoportminőségi létmód *belülről* nézve is *szétmállik*, egyre látványosabban és gyorsabban. Ha szétfolyik a társa-

dalmi kohéziót adó legfőbb támoszlopok sora, ha megszűnik a (nagy)család és rokonság térbeli együttlétének és gazdasági funkcionalitásának megannyi jegye, ha nemcsak térségivé, de nemzetet és határon túlivá válik a gazdasági, tulajdoni bázisok, piaci kapcsolatok egész rendszere, akkor ki jogosult még mindig kisközössiégi identitások véderejéről értekezni? Ha a közösség és társadalom vélt vagy képzelt, régen még megvolt, mára azonban szertefoszlott „egysége” inkább csak további málladozottsághoz visz most már, akkor lehet-e még nemzetpolitikai dimenziók között

7

K É K

mércskélni kis kollektívák megmaradási képességét, autochton világát, autonómia-igényét? Erről a helybeliek tudnak épp a legtöbbet, lévén minde-nütt és megannyi formában kisebbségi státusúak – én is csupán jelezni kívánom, hogy nem kizárólag Romániában vagy Magyarországon, nem is román-magyar vagy magyar-magyar dimenziók közt, hanem immár európai és nem európai, közölünk való és idegen, saját és migráns, ismerős és ismeretlen dinamizmusával mérhetők inkább a *valódi kapcsolattörténetek*. Átszótték a nemzeti határokat, átírták a nemzeti identitásokat, kisajátították a nemzetlörténeti állapotokat más érdekek, más elbeszélések, európai és nemcsak európai narratívák... – s lettek belőlük internacionális, multi-

vagy pluri-kulturális identitások, egyetemes hontalanságok, földrészek közötti mozgások, földrészeken túli és választottan nem helyhez, nem gyökerekhez, hanem időlegességekhez kötött hovatarozások.

Föltehető tehát a kérdés: ha a nemzeti államok sem voltak oly mesebelien egységesek, csak éppen a többiekhez képest valamilyen, színesebbek vagy egyszínűbbre festettek a nemzetépítések korszakaiban... – akkor a nemzetek utáni európai kisebbségek helyzete mivé lett? Inkább esélyeket tartalmaz vagy egy önálló identitás-állapot végre-valahára megfogalmazha-

Sorsok – hátrányok – oldódások

vével az elnyomásban élőkkel kapcsolatos szolidaritást vagy a fenyegetettség tarthatatlanságát (lásd Tibet helyzetét, egyes afrikai menekült-csoportok menedékjogi kérelmét, vagy épp a magyarországi romák európai és kanadai kimozdulásának példáit), de ezzel korántsem oldódik meg a nemzetek utáni korszak kisebbségpolitikai folyamata. Kisebbséginek maradni, vagy akár a politikai és gazdasági átmenet folyamatában azzá lenni is mostanság erőteljesebb élmény lesz, mint nemzeti színekben szerepelni az Európai Unió vagy a világ más térségeinek nemzetállami reprezentációjával szemben. De ha mindenki kisebbségivé lesz a szétfolyó többségek korszakában, akkor egyhamar ki fog derülni, hogy nincs az a kisebbség, amelynek ne lenne még kisebb kisebbsége, ne lenne magja, ne lenne más akaró vagy önállóságát még a kisebbségi státuson belül is kiharcolni kívánó csoporttörekvése... Ki fog derülni – ami egyébiránt nyílt titok a kisebbségkutatók körei számára –, hogy a nem többség/kisebbség dimenzióban tárgyalt, nem „a kisebbség mint egység” értékelv alapján elbeszél helyzetű *kisebbségi csoportok a fő kérdések vagy problematikák korunkban*. Ugyanis roppant mód megosztottak, még csoportminőségű egységeiken belül is vannak meghatározó, domináns kisebbségi erők és vannak sodródók, ellenpártiak és periferizálódottak, elkötelezettek és kiszolgáltatottak, hívek és ellenállók... Kiderülhet tehát, hogy pusztán nézőpont, interpretáció kérdése, és ezért leginkább a nemzetközi tudományos tolvajnyelv, a gazdasági vagy érdekpolitikai diskurzusok szaknyelve, a minoritás-elvű értéktételezések csoportszintű elbeszélsmódja szabja meg, mikor és milyen kisebbségi narratíva kerül terítékre, ablakba vagy épp a titkos diplomáciai szótárba...

Rendezőelvek, dramaturgiák, szerepek

Az europaizálódási folyamatban – és jelen állampolitikai stratégiák mentén – talán a legerősebb hatás abban mutatkozik meg, hogy az állam nemcsak egyre inkább *kiszorul*, hanem mind sűrűbben, lassan és megfontoltan *ki-vonul* a nemzetpolitikából. Ezért az állampolitikai rendezőelvek átalakulása (tudatos fejlesztés és intézményi elvű támogatás helyett a strukturális drámafőrendezői szerep vállalásává) főként azt eredményezi, hogy az államalkotó társadalmi csoportok, a többség, a kisebbségek, a pártok és politikai szervezetek, a menekültek és életviteli dekonstrukcióra kényszerülők társadalmi tömegei *nem főszereplői* immár a színpadon zajló eseményeknek, hanem statisztái, segédszínészei inkább. Ez az állami színház az euro-kompatibilis értéknormákat vallja ugyan, de a folyamatok kezelésében a társadalmi szereplők életésélyeire vonatkozó részvételi demokrácia és egyenlőségi eszme már nem a megvalósítandó célok szférájában fedezhető fel, hanem inkább olyan strukturális alapelvvé válik, amely az esélytelenség bebetonozásában teljesíti ki működésmódját. Az esélyegyenlőség normatívája szinte pusztán csak arra jó, hogy a szcénában jelen lévő szereplők mozgását és mutatkozási feltételeit szabályozza.

Alapkérdés lehet, hogy az állam eme „színház-irányítási stratégiája” hogyan találkozik a szereplők gyakorlatával... Summázhatóan ezt úgy fogalmaznám, hogy a politikai közösségek a társadalmi beilleszkedésben az EU-integrációs normatívát kénytelenek követni, akár annak érzetével is megbírátkozva, hogy amibe integrálódniok kellene, az éppen egy sajátosan dezintegrálódó társadalmi közállapot. Ebben a „szcenikai térben” a rendezési elgondolás, a dramaturgiai problematika olyan cselekvő, színpadképes aktorokkal számol, akiknek nemcsak kellő gyakorlata van az egyre sötétedő

8

K É K

tósága terén, vagy épp ellenkezőleg: olyan állapot jelzője inkább, melynek keretei lehetővé teszik, de egyúttal nevetségessé is változtatják a kisebbségi identitások egyneműnek tetsző, saját színekkel a palettán helyet kereső sajátlagosságát?

Ha minden többség alapvetően kisebbségekből áll, s ha ehhez hozzávesszük, hogy maguk a kisebbségi lét-helyzetek sem európai mércével mérve, sem ázsiai vagy afrikai léptékekkel mérve nem „piacképesek” immár a makropolitikák és globalizációs sodrások időszakában, akkor tudomásul kell vennünk, hogy hiábavaló öröm is lehet a kisebbségi státus láthatatlan kiterjedése a(z állam)nemzetet alkotó politikai többség ellenállása dacára. El lehet érni autonómiát is (lásd a Feröer-szigetiek, a katalánok, vagy akár Koszovó függetlenedési-önállósulási sikerét), és el lehet fogadtatni a világ közvéleményének etikus rokonszen-

háttér előtti szerepvállaláshoz, nemcsak valami ismert történet elmesélésére vállalkoznak, s nemcsak jól begyakorolták ezt az eseménymenetet, hanem szeretik is ezt csinálni... Eközben pedig a „nézői oldalon” (legyen ez mondjuk a kisebbségé) szinte drámai döbbenettel látszik, hogy a szereplők tüneményes együttléte és az egész szcena produkcióképessége messze alatta marad a színlapon feltüntetett ábrándoknak (lásd az EU-illúziók széles körét). Valójában a szereplők, vagy inkább képviselők *ad hoc* csoportozatai az egyes viselkedési rutinoknak megjelenítői, akiket elsősorban az a választott/kényszerű léthelyzet köt össze, hogy nem lehetnek tisztában a többi szereplő várható viselkedésével. Mintegy folytonos improvizációra kényszerül ezáltal a szituációban érintettek többsége, mint egy amatőr színpadon, ahol a színészi produkció tere át meg átfolyik a nézőtérre, s ha kilocsantanak egy vödör vizet a drámai szituációban, az mindenkit vizessé tesz a nézőtérben is.

Ebben a furcsa modernizációs színjátékban valójában tehát két alapvető struktúraalkotó elem kér és kap teret. Az egyik a szereplők mozgáshatárait kijelölni kívánó *állami dramaturgia*, amely jószerivel olyképpen modernista, hogy még a rutinosabb aktorok, tradicionális szereptudattal élők, illetve a bizakodó nézők türelmét is képes próbára tenni...; a másik strukturális, vagy inkább morfológiai normatíva a résztvevő csoportok *kulturális stratégiáit szabályozni hivatott vállalat*, amely a társadalom politikai kultúráját az euro-képesek és a kimaradók, vagy bekebelezettek és kizárt csoportozataira osztja dramaturgiailag. Ez utóbbi szereposztás és libretto főképben a részvételi demokrácia újraalkotását, felülről szabályozását teljesíti ki, s leginkább arra alkalmas, hogy *demarkációs vonalat* húzzon a szereplő csoportok közé, elválasztva a Kicsiket a Nagyoktól, Kisebbséget a Többségtől, Miénket az Övéktől, a Fejlődéské-

peset a Lemaradótól, az európai normáknak minőségbiztosítással megfelelő az ettől eltérőktől. Elegendő itt arra utalni, amilyen közhangulat és közmelegítés fogadta például az újonnan csatlakozó országok EU-alkalmasságát, vagy amilyen narratívák épülnek a további csatlakozókkal alakuló kapcsolatok irányában..., vagy milyen kisebbségpolitikai normák lesznek irányadóak nálunk az európai jogi minták nyomán, esetleg ezek ellenére is...

A demarkációs erővonalak kiépítésének programja vélekedésem szerint olyan *identitásépítési eljárás*, amely éppúgy szolgálja a létező államszintű szabályozási jogosultság fenntartását, mint újabbak bevezetését. Ez ugyanis olyan kulturális határápítési narratíva, amelyet a „várva várt Nyugat” és a konstans módon itt lévő „Kelet” közötti közvetítő funkció a *szomszédsági eszmeiség* nevében vállalhat el. A „tárt karokkal várt Nyugat” ténylegesen a szívélyes testvériség talmi intimitását feláldozni kész, de segítségre váró és befogadást kérő magatartást szimbolizált gyakor – a „zárt karokkal várt Kelet” pedig a megváltozott szolidaritás-állapotot tükrözi ma. A Nyugathoz méredezkedés és a Kelettől elválasztó vonások hangsúlyozása olyan kettős identitás vagy szereptudat formálásához szolgál eszközként, amely elvileg mindkettő jelenlétét és a köztük lehetséges választás magabiztosságát garantálja. Ez a demarkációs zóna egyúttal nyilvánvalóan határképző funkciójú, hisz ha kell belülről, ha az kevés, hát kívülről építi egy „polietnikus”, vagyis többféle etnikai csoportozat jelenlétéből formálódó tér kiterjedését, s alakítja ennek határait, formáját, kölcsönhatásait, mintaválasztásait, konfliktusait és kiegyezéseit.

Önreflexióm szerint ezen a ponton talán már végképp kérdéses lehet, hogy szilárd árnyaltságú és okadatolt forrásanyagra támaszkodás nélkül mi-

lyen ismeretlen „nagyterségi” vagy lokális mélyvilágokról beszélek, amelyeket a mellékelt térképek nélkül még lokalizálni is alig lehet. Ténylegesen minden olyan *csoportmeghatározásról* szólok (legyenek ezek belsők vagy külsők, etnikusak vagy gazdaságiak), amelyek leginkább úgy írhatók le, mint *kultúrafüggő egységek* és mint *határformáló szerveződési módok*. Az *etnikai csoportthatár-narratívákban* ez úgy néz ki, hogy a *polietnikus társadalmi rendszer* elemei között az *identitás-szerveződés* és az *értékrendek* is az etnikai csoportok *kölcsönös függésrendje* alapján kapnak státust. Társa-

9

K É K

dalmi csoportthatárok viszonylatában ezt természetesen körülveszik *politökölógiai* nézőpontból fontos momentumok, meghatározzák történeti érvényűen ható *demográfiai perspektívák* vagy migrációs trendek is. Minthogy a történelem, a lokális események menete és a külső hatások-kényszerek rendszere éppoly *identitásváltó* tényezőknek kitétek, mint a belső értékrendek, ezáltal a komplex (s még inkább a „pluralista”) társadalmak strukturái formalizálják és működtetik, s érdemben akadályozzák a *kulturális határok közeledésének* vagy távolságának teljesebb rendszerét, mégpedig történeti trendbe tagolva. Ezért az etnikai és kulturális csoportok mint a *társadalmi rétegződés* komponensei kerülnek a szcénába, melyet mint rendszert a *változékonyság* jellemez, s ennek okai és módjai éppoly bonyodalmasak és sokrétűek nálunk vagy Erdélyben, Tirolban vagy Dobru-

dzsában, mint a harmadik világ és a félperifériára került országok többsége esetében.

Az etnikai csoportozatok, vallási vagy társadalmi szubkultúrák sok esetben, státusukat tekintve *kisebbségek*, megannyi helyzetben azonban szinte csak *páriák*, akik/amelyek egyetemlegesen (legalább is a keleti univerzalisztikus vallások alapján tagoldódó rendszerekben) *társadalmi perifériák szervezeti típusainak* felelnek meg. A kettősség részünkre abból adódik, hogy korántsem vállaljuk a keleti társadalmak belső tagoltságát és politikai konvencióikat ránk bélyegző státust,

de közben szenvedünk is a nyugati típusú kereszténység nem tisztán megvalósíthatósága miatt. Mindezen társas és tömegkapcsolatokat, földrajzi és történeti dimenziókat a közpolitikai gondolkodásban és közérzeti helyzetünkben nem a bezártság határozza meg, hanem inkább a mindenkori *kulturális érintkezések* és a *változás*. Emlékeztetnék csupán arra, hogy a kulcskérdések és „hívószavak” (mint stigmatizáció, migrációs mobilitás, etnikai gazdaság, integráció, kizárás és bekebelezés, dichotomizáció, politikai stabilitás, legitimitás, társadalmi konfliktus és hasonlók, hosszú sorban) egy idő óta legfőképpen annak körvonalazására szolgálnak a politikai közbeszédben és nyilvános diskurzusokban, miként lesz a határok révén meghatározhatóvá számos etnikai vagy etnokulturális csoport időben folyamatos és intézményesített szervezettsége. (Ugyanakkor pedig épp a

Sorsok – hátrányok – oldódások

határok ködlő jellege miatt az átjárások, kölcsönhatások, tér- és időhasználati módok nemcsak a kulturális különbségeket cövekelik körül, hanem a kultúráköziséget is folytonossá és határolhatatlanná, változásnak kitetté teszik).

A többségben meghúzódó kisebbségekre és együttesük komplex mivoltára utaltam előadásom címében... Gondolatmenetem zárásaként szeretném föl hívni a figyelmet arra, milyenek az *etnikai csoportviszonyok* külsődleges és belső, inherens *kezelési módjai*. Köztudott, legalábbis Fredrik Barth 1968-as etnikai határproblémákat taglaló kötetbevezetője óta, (Barth, 1968; 1998) hogy a meghatározónak tartott strukturalista-funkcionalista gondolati hagyománnyal szemben a kisebbségi egyedek nem pusztán egy „adott” kultúra normáinak és értékeinek így-úgy meghatározott „hordozói”, hanem talán az egyénnek épp aktív társadalmi tényezőként kell figyelembe venni percepcióit és célorientált döntéshozó képességét, önmeghatározását és viszonyát ahhoz, ami külső történés (vagyis amit kívülről, de őt is érintően döntenek el). E tekintetben az etnicitás, a kisebbségiség vagy a marginális esélyegyenlőtlenség nem valamely változ(tat)hatatlan kulturális jellemvonás-együttes halmazaiból áll, amelyek közt minden egyes egyén „etnikai” névvel vagy funkcióval azonosítható lenne, s ezáltal köréje kisebbségi határt lehetne formálni; hanem épp úgy jön létre az *etnicitás mint kisebbségi és kulturális létállapot*, hogy magát a társas teret határoló láthatatlan mezőket lépi át a legtöbb jellegadó cselekvés. Ez a tranzakcionalista alapképlet (s egyúttal igen gyakorlatias felfogásmód) arra épül, hogy a jelentés (szabott, alkotott, elfogadott, elutasított) etnikai-kulturális határok minduntalan átjárhatók, ámde min-

den kívülről befelé és fölülről lefelé (vagy fordítva) zajló hatás *interakciót eredményez*, s épp a hovatartozás vagy azonosulás vállalt tere alkotja magát a határt. Körülbeszéljük, átbeszéljük, s ezzel a hagyománykövető eljárással konstruálják tehát a demarkációs vonalat a szereplők a múlt és a jövő közé, vagyis a jelenbe (bővebben erről lásd Siikala), és épp ezáltal a hétköznapi értelemben vett távolmaradás vagy csatlakozás szabályai és hatásai is karakteresen képesek változni kisebbség és többség viszonylatában. Nincs ma már a kiszélesedett modernitásban állampolgáriság és államiság, tagság és hűség a szó konvencionális értelmében – vélekedik erről Arjun Appadurai (1996).

Hanem hát minden mozgásban, átáramlásban van, még a perifériák is a központok viszonylatában, s fordítva is, a vidékek kölcsönhatásaiban a központokkal szembeszállva, kisebbségeknek a többséggel szembesülő helyzetében... Barth az ekként „újraírt”, „átbeszél”, „hullámtermészete” alapján áradás és apály dimenziói közt terjengő *változásfolyamatot* tekintti eseménysorozat-értékű történelemnek, amely nem az egyéneknek kívülről sodrást eredményezi, hanem *kölcsönkapcsolatot*, s ebben a szabályosságot átélő, elfogadó, kiterjedéseit kezelni tudó személyiség mindig egy szélesebb horizonttal, földrajzi és kulturális értelemben egyaránt vett kiterjedéssel ruházódik föl.

Itt fogalmazható meg nemcsak a kívülálló nézőpontja (mondjuk a politikusé, társadalmi tervezőé, kultúrakutatóé vagy eu[ro]fóriás ügybonyolítóé), amely „etnikai” vagy „kulturális csoportként” definiál valamit, anélkül, hogy köze lenne hozzá vagy részese lenne a definiált komplexitásnak; hanem a belülről álláspontra is, aki számára ugyancsak korlátos lenne, ha a közösség, etnikai kultúra vagy térségi kiterjedés kizárólag belső dimenzióit venné figyelembe, szinte elutasítva mindama külső hatást,

amelytől végtére is mégsem lehet független.

A barth-i értelemben lehetséges mai olvasat is praktikusan tranzakcionális természetű kellene legyen (lásd erről bővebben A. Gergely, 2005:226–229), hiszen a kultúrák közti megértés az integrációs programban vállalt részvétel egyenlőség-alapúnak tekinthető meghatározók ugyancsak a *belső és külső folyamatok*: előbbieket értelmében, hogy ezek révén jelzik az egyének egy csoporthoz tartozásukat és a csoporton kívülieket is ezáltal határolják el, amit persze saját identitásuk meghatározásáért a kívülállók ugyancsak megtesznek. Itt lehet különbséget keresni az individuális jelleg és a csoportos megnyilvánulás között, de az énközpontú etnicitás alapszinten csak akkor értelmezhető, ha az identitás-megjelenítés egy társadalmilag fölépített identitásra és kulturálisan legitim gyakorlatra vonatkozik. Az europaizálódási folyamat időfaktora és az önmeghatározási folyamat kezdete látványosan alapvető ellentmondásban van, hiszen a kulturális identitás keresése tisztán belsőleg generáltnak tűnhet, de már ez sincs elemi tranzakciók nélkül, minthogy a külsődleges időfaktorral és nomakényszerrel együttesen feltételez valamely környezetet, elbeszélőket és értéket, szociálisan reflexív környezetet, amelyben és amelyért vagy amely ellen megtörténnek maguk az önmeghatározási kísérletek, és amely nélkül értelmét veszítené megannyi kívülről meghatározó hatás vagy önértelmezési kezdeményezés is. (Érdeemes e kérdésekhez illusztrációk sorát föllelni a nemrégiben megjelent modern mikrotörténet-írási szöveggyűjteményben, lásd Lévi, 2006; Sanbar, 2006; Silberman, 2006.)

A kisebbségi önértelmezés, a kultúrák közti érintések esélyei és állapotai mindezek alapján – úgy vélem – nem csupán jogok és előnyök vagy szabályok kérdései, nemcsak alkalmi vagy állandósult „határbejárás” feladatok, s még nem is egyszerűen csak hadiál-

lapotok folytonos fennmaradását elfogadhatóvá tévő normatívák. Hanem külső és belső, Saját és Idegen meghatározásában rejlő tisztázási kényszerek is, permanens elbeszélések, folytatásos önreprezentációk is, melyek sosem zárulhatnak sem poénosan, sem kacagtatóan, sem valamely elvont „igazság” fegyverének használatával vagy esetleg végső önfeladással... Mégpedig azért nem, mert alighanem az uniós, az európai, a nemzeti és nemzetekalatti *közös lét* is kényszerek rendszere...! Közösségeké és társadalmaké, kisebbségeké és többségeké... Közösségi-kisebbségi elbeszélések, a történeti lét permanens állapotainak interpretációi, melyek érvényessége, jelentéstartalma és értelmezésüniverzuma mindenkor a textusok és kontextusok egységében értelmeződik, nem pedig ezektől függetlenül. A kisebbségi megszólalás, a történelem és léthelyzetek átbeszélési folyamata teszi csupán értelmezhetővé a hovatarozást, a környezet átélése és áthatása teszi lehetővé, hogy a saját lét értelmet nyerjen, és a „nagy közösség”, európai vagy nemzeti „egység” is ezekből a kis jelentésekből, közös olvasatokból áll. De csupán addig, amíg maga a „nagy egység” is képes és hajlamos mindezt tudomásul venni...

IRODALOM

- Appadurai, Arjun (1996): *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis–London: University of Minnesota Press.
- Barth, Fredrik (1969): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference*. Bergen–Oslo–London: Allen&Unwin.
- Barth, Fredrik (1996): *Elhatárol(ód)ások. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében*. Regio, 1:3–25.
- Barth, Fredrik [szerk.] (1968): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation*

of Cultural Difference. 2. [ed.] (1998) Long Grove, IL: Waveland Press.

- Bárdi Nándor (2005): *A magyar (nemzeti) kisebbségi társadalmak értelmezési modelljei*. Előadásvázlat. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Bauman, Zygmunt (2005): *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szeged: Szukits.
- Baumgartner, Gerhard–Kovács Éva–Vári András (2002): *Távoli szomszédok. Já-nossomorja és Andau*. Budapest: TLA, Regio Könyvek.
- Bourdieu, Pierre (2002): *A gyakorlati eljárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág.
- Bozóki András (2004): *Az Európai Unió és Magyarország. Passzívan támogatott csatlakozás*. In: Bayer József (szerk.):

11

K É K

Az uniós csatlakozás küszöbén. A Magyar Politikatudományi Társaság 2003. május 30-i vándorgyűlésének előadásai. Budapest: MPT, 9–21.

- Brubaker, Rogers (2001): *Csoportok nélküli etnicitás. Beszélő*, 7–8.
- Brubaker, Rogers (2006): *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest: LHarmattan.
- Csepeli György (1992): *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég.
- Erős Ferenc [szerk.] (1998): *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola.
- A. Gergely András (2005): *Én az vagyok, aki a Nem Ők*. Recenzió Fredrik Barth kötetéről, új kiadása ürügyén. *Anthropolis*, 2.2:226–229.
- A. Gergely András–Lévai Imre (szerk.): *Regions and Small States in Europe*. Budapest: Institute for Political Science, Integration Studies, No. 16.
- A. Gergely András (2006): *Alpok-Adria együttműködés: egy kisebbségi horizont*. Ismertető a Stefan Böckler–Cseresnyés Ferenc [et al.] (szerk.): *Kisebbségek és határon átnyúló együttműködés az Alpok-Adria térségben*. Győr: Alpok-

Sorsok – hátrányok – oldódások

- Adria Munkaközösség, 2004. kötetéről. In: *Tudományterületi át(-)tekintések*. MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Munkafüzetek, No. 101: 185–189.
- Geertz, Clifford (1993): *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*. London: Fontana Press.
- Giddens, Anthony (2004): Jegyzetek a jövő antropológiájához, az antropológia jövőjéhez. *Anthropolis*, 1.1:38–44.
- Goffman, Erving (1956): *Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh. (Magyarul: 2000. *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest: Pólya Kiadó).
- Ilyés Zoltán–Papp Richárd [szerk.] (2005): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, „Magyar világok” sorozat.
- Kántor Zoltán (2006): Nacionalizmus. Izmus? In: Czoch Gábor–Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemről*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 87–98.
- Kirschner, Suzanne R. (2006): „Mi dolog akkor hát veled?": Az identitásról, terepmunkáról és az etnográfus tudásáról. *Anthropolis*, 3.2. (Kézirat, kiadás alatt.)
- Klamár Zoltán [szerk.] (2005): *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. Aszód–Budapest: PMMI–Petőfi Múzeum–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Kovács András (2005): *A kéznél lévő idegen*. Budapest: PolgArt kiadó.
- Kovács János Máttyás [szerk.] (2002): *A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon*. Budapest: 2000 Könyvek–Sík Kiadó.
- Kovács Nóra–Szarka László–Osvát Anna [szerk.] (2002–2005): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás köréből I–IV*. Az MTA Kisebbségkutató Intézet évkönyvei, Budapest: Balassi Kiadó–MTA KI.
- Lányi Gusztáv (2005): *Politikai pszichológia – Politikai magatartásvizsgálatok*. Budapest: Józsefveg.
- Lendvai L. Ferenc (1997): Befejezés: Közép-Európa versus Pán-Európa. In: *Közép-Európa koncepciók*. Budapest: Áron Kiadó, 233–280.
- Lévi, Giovanni (2006): A távoli múlt. In: Hartog, François–Revel, Jacques (szerk.): *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest: LHarmattan, 21–33.
- Murányi István (2006): *Identitás és előtétel*. Budapest: Új Mandátum.
- Pulay Gergő (2005): Vendégek, akik maradtak. *Anthropolis*, 2.2:38–42.
- Sanbar, Elias (2006): Téren és időn kívül. In: Hartog, François–Revel, Jacques (szerk.): *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest: LHarmattan, 105–112.
- Siikala, Anna-Leena: *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak (Az identitás keresése)*. Forrás: <http://www.folkline.hu/kiadvanyok/siikala.html>
- Silberman, Neil Asher (2006): A múlt strukturálása. Izraeliek, palesztinok és a régészeti emlékek szimbolikus hatalma. In: Hartog, François–Revel, Jacques (szerk.): *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest: LHarmattan, 89–103.
- Szarka László (2004): Többség és kisebbség a 20. századi kelet-közép-európai nemzetállamokban. In: *Kisebbségi lét-helyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest: Lucidus Kiadó. Elektronikus forrás: www.mtaki.hu/docs/kisebbségi_lethelyzetek/szarka_laszlo_kisebbs_lethelyzetek_i_1_tobbseg_kisebbs.pdf.
- Tamás Pál–Eröss Gábor–Tibori Tímea [szerk.] (2005): *Kisebbség – többség. (Nemzetfelfogások sorozat 1.)* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó–MTA Szociológiai Kutatóintézet.

